

Я. С. Палешко,
аспірант кафедри економічної теорії, національної та прикладної економіки
Класичного приватного університету, м. Запоріжжя, Україна

ВПЛИВ ЗАПОЗИЧЕНЬ УКРАЇНИ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

Ya. Paleshko,
post-graduate student of economics, national and applied economics Classical private university, Zaporizhzhya, Ukraine

THE INFLUENCE OF STATE LOANS OF UKRAINE ON THE NATIONAL ECONOMY

Досліджено державну заборгованість країни в залежності від її впливу на соціально-економічні показники країни. Проаналізовано погляди різних економічних шкіл на позитивний та негативний впливи державного боргу на економіку держави та суспільства. Досліджено критичну межу у відношенні державного та гарантованого державою боргу до ВВП.

Is explored the state loans of country depending on its influence on the socio-economic indexes of the country. The looks of different economic schools are analyzed on positive and negative influences of the national debt on the economy of the state and society. Is explored critical limit in attitude of national and assured the state debt toward GDP.

Ключові слова: державний борг, державні позики, курс обміну, збитки, конкурентоспроможність, валовий внутрішній продукт (ВВП), інфляція.

Key words: national debt, state loans, exchange rate, beat, competitive ability, gross domestic product, inflation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Вплив державної заборгованості на економіку країни різноманітний, тому різні економісти трактують державний борг з суттєво відмінними позиціями. Основними причинами виникнення та зростання державного боргу в Україні є дефіцит державного бюджету та постійний дефіцит платіжного балансу країни. Для фінансування дефіциту Державного бюджету України залучаються кошти міжнародних фінансових організацій. При цьому очевидно, що кредити лише тимчасово, на короткий період, можуть вирівняти баланс, а в більш віддаленій перспективі це серйозно посилює зростання боргового навантаження на ВВП. Запозичення є значним тягарем для суспільства та призводять до зменшення обсягів капіталу і споживання, та до зростання оподаткування в майбутньому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАΝІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблематиці і питанням державної заборгованості присвячені праці багатьох відомих вчених-економістів. Серед класиків, в чийх працях розглядалась дана проблема, доцільно назвати А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса. Останнім часом особливості формування державного боргу та управління його складовими розглядаються, зокрема, у працях Т.П. Вахненко [6]. Сутність впливу державного боргу України на економічне зростання розглядалось в праці О.Д. Рожко [2]. В.М. Калитчук розкрив вплив державного боргу на економічне становище в Україні [4]. Проблематику та шляхи її подолання стосовно зовнішнього боргу України окреслила

О.О. Куксенкова [8]. Автори розглядають заборгованість країни під різними кутами зору. Але і до сьогодні не є окреслена та сформована програма щодо державного боргу України та його позитивного чи негативного впливу на економіку країни.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

У зазначених працях автори приділяють увагу в основному процесам формування та управління державної заборгованості. Однак варто зауважити, що існуючі дослідження з даної тематики не дають відповіді на питання: який саме — позитивний чи негативний — вплив здійснюють державні запозичення як на економіку, так і на суспільство держави.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Дослідження державної заборгованості країни, залежно від його впливу на соціально-економічні показники країни, та визначення критичної межі у відношенні державного та гарантованого державою боргу до ВВП.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вплив державної заборгованості на економіку країни суттєво різноманітний, тому різні економісти трактують державний борг з відмінними позиціями.

Одним з перших вчених, які теоретизували базисні основи ролі запозичень уряду в економіці був А. Сміт. У своїй праці "Дослідження про природу і причини багатства народів", обґрунтовуючи механізм "невидимої руки", наголошував, що зростання державного боргу є недоцільним і може спричинити банкрутство держави [2, с. 82—87].

Поглиблені дослідження у цій сфері здійснив Д. Рікардо. Він вивів так звану "теорему еквівалентності". Її суть полягає в тому, що фінансування дефіциту бюджету, як за рахунок позик, так і за рахунок збільшення податків, справляє однаковий вплив на поведінку економічних агентів; при цьому рівень споживання і рівень державних витрат залишаються однаковими.

Зумовлюється очікуваннями економічних суб'єктів зростання податків у майбутньому для фінансування боргу, а тому додаткові кошти, які формуються внаслідок первинного зниження ставок оподаткування, спрямовуються на заощадження (або на купівлю державних боргових інструментів). Внаслідок цього споживчі витрати залишаються незмінними. Вчений надавав перевагу податковому фінансуванню бюджетних витрат, а не борговому, обґрунтовуючи це тим, що державний борг призводить до відпливу капіталу, а дефіцитне фінансування скорочує приватні заощадження. В сучасних умовах зрозуміло, що збільшення податків негативно впливає на економічну активність господарюючих суб'єктів, в той час як за допомогою запозичень можна збалансувати державні фінанси без негативних наслідків для економіки.

К. Маркс у своїй праці "Капітал" наголошує на такому: державні запозичення виступають засобом переміщення грошових ресурсів з виробництва у

сферу непродуктивного державного споживання. Облігації, згідно з його теорією, надають їх власникам право капіталізації податкових надходжень, тобто привласнювати частину новоствореної вартості, уникаючи участі у процесі відтворення, що є імперативом збільшення капіталу кредитора. Державний борг, на його думку, становить значну небезпеку у вигляді зменшення обсягів реального капіталу, який обслуговує виробництво, тобто бере участь у створенні нової вартості. При цьому К. Маркс упускав той момент, що і фіктивний капітал грає значну роль у забезпеченні економічного розвитку та може виступати інструментом регулювання реального сектора народного господарства [9].

Представники кейнсіанської школи економічної теорії розглядали державний борг як засіб стабілізації економіки, а також як фактор економічного зростання. Вбачаючи стимулювання "ефективного попиту" як чинник збалансування і розвитку народного господарства, вони акцентували на необхідності втручання держави у економічні процеси. Зокрема через те, що державні видатки є елементом сукупного попиту, то їхнє збільшення відповідно розширює попит, що веде до збільшення сукупної пропозиції, тобто до розвитку. Випуск державних позик кейнсіанці вважають одним з основних чинників стимулювання попиту. Обґрунтовується це таким чином: кризовий стан економіки характеризується низьким рівнем інвестиційної активності (під впливом несприятливого економічного оточення). Тому виникає надлишок приватних заощаджень над приватними інвестиціями. Це є небажаним, оскільки створює недостатність сукупних витрат відносно внутрішнього виробництва, що через деякий час викликає падіння ВВП.

Дефіцитне фінансування державних витратків (використовуючи заощадження та вільні фінансові ресурси, що не зайняті в поточному споживанні або обслуговуванні інвестицій) приводить в дію ефект мультиплікатора державних витрат, який примушує систему реагувати збільшенням зайнятості та завантаженням виробничих потужностей на значно більший обсяг, порівняно з обсягом запозичень. Крім того, зовнішні джерела запозичень дозволяють країні здійснювати більші сукупні витрати, ніж вироблений національний дохід. Падіння рівня зайнятості в економіці, на думку кейнсіанців, обходить суспільству значно дорожче, аніж зростання державного боргу. А зростання виробництва темпами, що перевищують темпи зростання відсоткових платежів, нівелює негативний вплив бюджетних дефіцитів навіть у довгостроковому періоді. Проте, як відомо з емпіричних фактів, нарощування обсягів запозичень не завжди сприяє економічному зростанню. В результаті цього позики можуть мати катастрофічні наслідки.

Вчені також доходять висновку, що державний борг все таки має ряд негативних наслідків. Найбільш суттєвий і вагомий недолік державних запозичень є так званий "ефект витіснення" приватних інвестицій внаслідок зростання боргу. "Ефект витіснення", вперше описаний Ф. Модільяні та Р. Масгрейвом (вчення сукупного інвестиційного підходу), згодом був визнаний майже усіма економічними школами [3, с. 17].

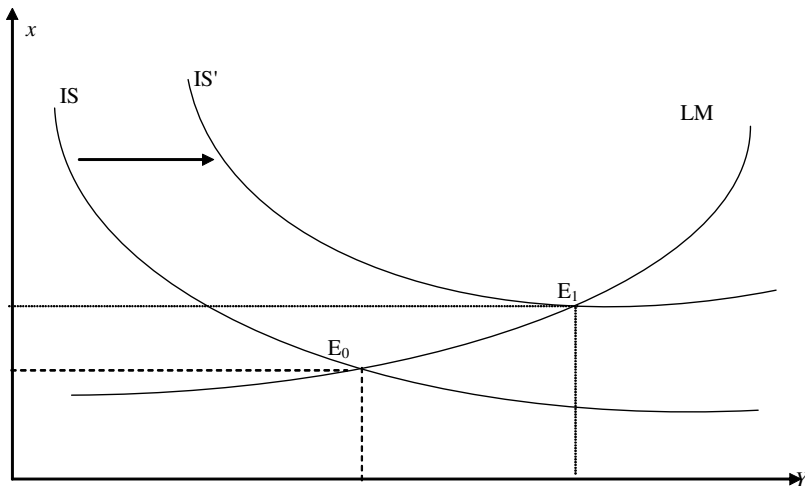

Рис. 1. Модель IS-LM для пояснення ефекту витіснення кейнсіанською економічною школою

Класична теорія пояснює "ефект витіснення" певного обсягу інвестицій виходячи із стабільного рівня пропозиції (як результат постійного самозбалансування економіки) внаслідок збільшення іншої складової попиту — державних витрат.

Представники кейнсіанського напрямку для пояснення ефекту витіснення в короткостроковому періоді використовують модель IS-LM (рис. 1).

Крива IS показує попит на товари, LM — попит на гроші за даного рівня випуску Y і відсоткових ставок r . Запозичення стимулюють попит зміщуючи криву IS вправо. Рівновага при цьому зміститься з точки E_0 до точки E_1 , яка означає зростання відсоткової ставки й збільшення випуску, який визначається попитом. Зростання відсоткової ставки на позичковий капітал гальмуватиме інвестиційний процес. Водночас зростатимуть споживчі витрати приватних суб'єктів. Таким чином, інвестиції витіснятимуться споживчими витратами [3, с. 18].

Сучасне трактування "ефекту витіснення" доповнює його баченням впливу вищих відсоткових ставок на рин-

ку державних цінних паперів на ставки в інших сегментах фінансового ринку, що зменшує доступність до кредитних ресурсів [3, с. 35].

Та все ж постає питання відносно того, чи є державний борг тягарем для даної нації, народу, та наступних поколінь даної країни.

Барро А., Карлберг М., Модільяні Ф., Бьюкенен Дж. відзначали про створення боргом значного тягаря для суспільства, як наслідку зменшення капіталу, споживання і зростання оподаткування в майбутньому.

Макконелл К.Р., Брю С.Л. стверджують, що внутрішній державний борг не може бути тягарем для суспільства, оскільки він одночасно є його активом (тобто країна винна сама собі), але зовнішній борг безумовно — тягар [5, с. 366]. Окрім

цього, припускається, що при капітальних напрямках використання державних заощаджень капітал у майбутньому не зменшиться, а відбудеться просто перерозподіл його між державним і приватним сектором на користь державного [5, с. 372].

Аналізуючи різні погляди на місце державного боргу в економіці, можна зробити наступні висновки:

— економічний зміст державного боргу проявляється через його вплив на соціально-економічне становище, зокрема на такі показники, як зростання ВВП, його перерозподіл, рівень інвестицій і рівень споживання, запас капіталу і рівень доходів, зайнятість, рівень цін (інфляцію), валютний курс, платіжний баланс тощо;

— оскільки сукупна пропозиція в короткостроковому періоді (і навіть в довгостроковому) є нееластичною, то стимулювання сукупного попиту через розширення державних видатків на поточне споживання за рахунок державних заощаджень буде мати інфляційні наслідки, а зростання ВВП не відбудеться;

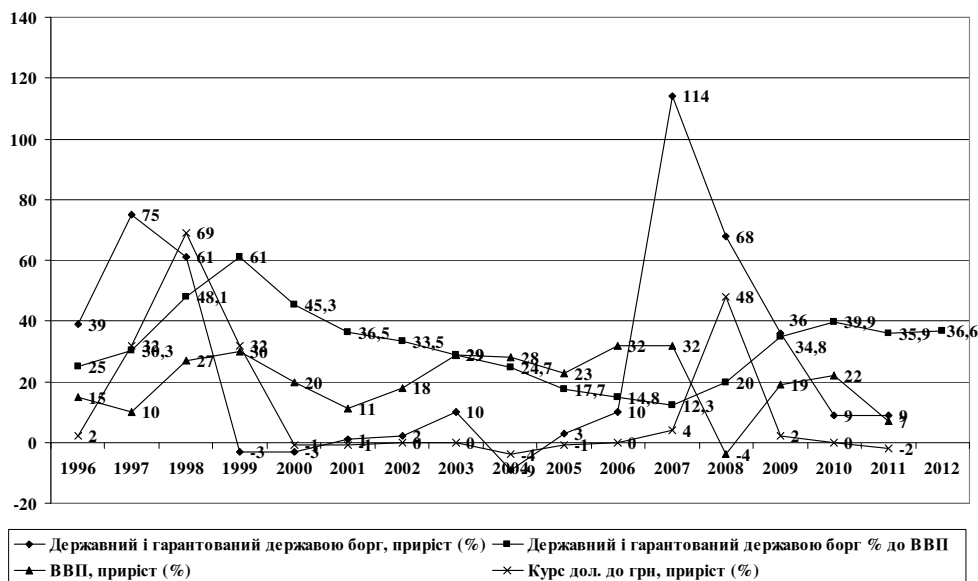

Рис. 2. Зв'язок між величиною державного боргу, величиною ВВП та валютним курсом

— для того, щоб державний борг забезпечив економічне зростання при розширенні сукупних витрат за рахунок державних позик слід створити умови для зростання сукупної пропозиції (тобто для розвитку підприємництва або ж усунення бар'єрів для такого розвитку);

— при цьому борг не буде ярмом для економіки, оскільки податки за рахунок зростання ВВП будуть збільшувати державні доходи (при незмінності ставок оподаткування), які і будуть джерелом для погашення накопиченого боргу;

— здійснення державою капітальних видатків за рахунок позик є економічно виправданим (за умов ефективності інвестицій), оскільки вона створює суспільні блага призначені для кількох поколінь (тягар при цьому досить справедливо розподіляється між теперішнім і майбутніми поколіннями); якщо ж держава інвестує саме у виробництво (збільшуючи державний сектор економіки), то за умов самокупності тягаря взагалі не буде [4, с. 2—46].

За період незалежності з 1991—2013 рр. можна відзначити втрати Україною більш ніж 30 відсотків свого ВВП та зростання державного боргу від 0 до більш ніж 500 млрд грн. [6, с. 14—28].

Перші роки існування України як незалежної держави характеризувалися як політичною, так і економічною нестабільністю. Цей період характеризувався такими явищами, як інфляція та гіперінфляція, бартерні відносини, дефіцит товарів, стрімке зростання валютного курсу, високий рівень безробіття та багато іншого. Це був період, коли руйнувалися старі економічні зв'язки та надто повільно створювалися нові [7, с. 355—360].

У 2008 році внаслідок проявів світової економічної кризи у національній економіці спостерігався дисбаланс між темпами зростання ВВП та темпами зростання обсягів заборгованості, а саме номінальний ВВП зріс на 32%, а державний борг — більш ніж у 2 рази, тобто на 114%. Валютний курс при цьому зріс лише на 4% (у середньому за рік). Внаслідок валютних коригувань у 2009 році курс гривні до долара зріс на 48%, а державний борг — на 68%. 2010 рік став логічним продовженням 2009 року — державний борг зріс на 36% і становив 39,9% до ВВП. Позитивним моментом у цьому році можна вважати те, що стабілізувалося зростання валютного курсу гривні до долара США. У 2011—2012 рр. державний борг продовжував зростати, але не такими стрімкими темпами, як у попередні два роки (на 9% щорічно). По відношенню до ВВП за цей період державний борг скоротився до 36,6%.

Характерною особливістю розвитку української економіки є те, що спостерігається прив'язка валютного курсу до коливання державного боргу (рис. 2).

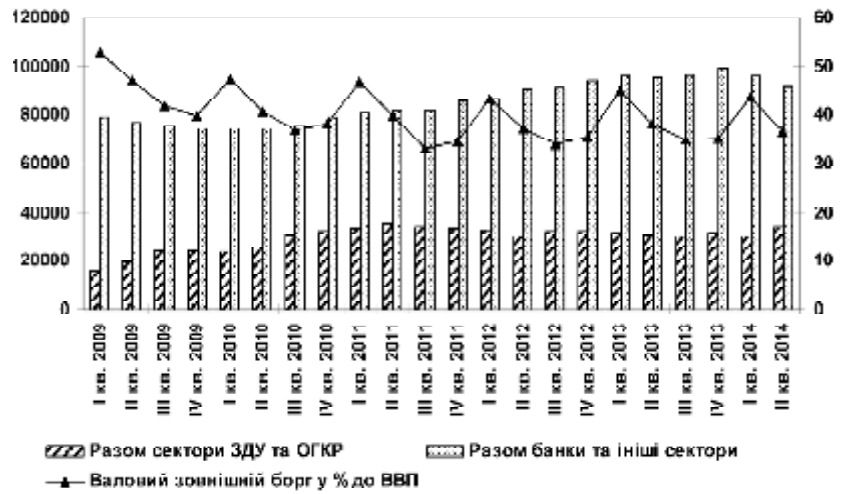

Рис. 3. Валовий зовнішній борг України на кінець 2013 року

Стрижку валютного курсу на 48% у 2009 році передувало зростання державного боргу на 114% у 2008 році. Як видно з діаграми, напрями руху ламаних, які відображають коливання валютного курсу та державного боргу, збігаються. Ще однією закономірністю згідно з діаграмою є те, що відношення державного боргу до ВВП є максимальним у періоди економічних криз і скорочується між ними.

Валовий зовнішній борг України станом на 01 січня 2014 року становив 142,5 млрд дол. США, збільшившись порівняно з початком року на 7,4 млрд дол. США (рис. 3).

Відносно ВВП обсяг боргу зріс за 2013 рік з 76,6% до 78,3%. Основним чинником такої динаміки було зростання обсягів зовнішніх зобов'язань реального сектору економіки, переважно за торговими кредитами. Водночас борг органів грошово-кредитного регулювання продовжував скорочуватися. Зовнішні зобов'язання секторів загального державного управління та органів грошово-кредитного регулювання з початку 2013 року зменшилися на 0,5 млрд дол. США — до 31,7 млрд дол. США. Відносно ВВП борг державного сектору скоротився з 18,3% до 17,4%.

Основною валютою зовнішніх запозичень України станом на 01 липня 2014 року залишається долар США (77,70%) (рис. 4).

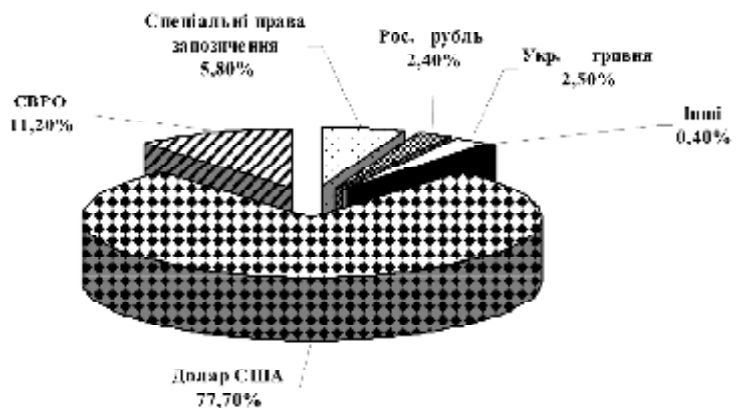

Рис. 4. Валюта зовнішніх запозичень України станом на 01 липня 2014 року

Питома вага зобов'язань у СПЗ перед МВФ скоротилася з 9.5% до 5.1%. Частка зовнішньої заборгованості в гривнях залишалася незначною — 2.6% від валового обсягу боргу [8, с. 237—246].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Дослідивши вищевикладений матеріал, можна стверджувати, що державний борг справляє негативний вплив на соціально-економічні показники країни. Сила цього впливу залежить від рівня боргового навантаження. Особливістю української економіки в аспекті сприйняття впливу боргового навантаження на економіку та суспільство є той факт, що існує пряма залежність між зміною державного боргу та валютним курсом гривні. Коливання державного та гарантованого державою боргу відображається у відповідній зміні валютного курсу з лагом у один рік [8, с. 237—246]. Питанням, яке породжує дискусію, є питання щодо критичної межі у відношенні державного та гарантованого державою боргу до ВВП. Зважаючи на незакінченість процесу перебудови української економіки та обмежені можливості протистояти можливим фінансовим та економічним проблемам та кризам, можна сказати, що критичний рівень державного боргу до ВВП в Україні є значно нижчим, ніж у країнах з розвинутою ринковою економікою.

Поступова виплата зовнішнього боргу означає регулярний переказ коштів за кордон, тобто відтік з середини країни суттєвої частки національного доходу. Це, в свою чергу, знову зводить на мінімум можливість розвитку підприємств України, тобто знову малий бізнес зазнає втрат зі збільшенням зовнішньої заборгованості, соціальні та інвестиційні програми знову ж таки будуть скорочені або анульовані.

На жаль, в Україні не існує єдиної системи чи стратегії для врегулювання запозичень, системи яка б контролювала зовнішні запозичення та мету їх витрат. Для доцільного використання зовнішніх запозичень, які такі небезпечні для нашої економіки та в той же час такі необхідні, слід скласти рівномірний та більш реалістичний графік повернення боргів. Слід переглянути та визначити новий ліміт зовнішнього боргу, шляхом введення нових індикаторів з урахуванням особливостей економіки України, та вплив політики на економіку та витрати держави.

Вирішення проблеми заборгованості дасть можливість створенню нових правових, фінансових та економічних умов для контролю доходів країни, відновленню довіри до банківської системи та кредиторів, та сприятливих умов для іноземного інвестування. Необхідно забезпечити доцільність витрат коштів, залучених на фінансовому ринку, що дасть можливість розвитку виробництва, малого бізнесу, а в майбутньому безболісного погашення накопичених боргів для економіки України та кожного громадянина країни в цілому.

Література:

1. Круш П.В., Алексєєв В.Б. Гроші та кредит / П.В. Круш. — Київ: Центр учбової літератури. — 2010. — 216 с.

2. Рожко О.Д. Державний борг у забезпеченні економічного зростання / О.Д. Рожко / Фінанси України. — 2003. — № 1. — С. 82—87.

3. Вахненко Т.П. Державний борг України та його економічні наслідки / Т.П. Вахненко. — К.: Альтерпрес — 2000. — 152 с.

4. Калитчук В.М. Вплив державного боргу на економічне становище в Україні / В.М. Калитчук. — Київ 2005—2006. — 46 с.

5. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Економікс: принципи, проблеми и политика / Пер. с англ.; 11-го изд. / К.Р. Макконелл, С.Л. Брю. — К.: ХаГар — 2000. — 785 с.

6. Вахненко Т.П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи / Т.П. Вахненко / Фінанси України. — 2009. — № 6. — С. 14—28.

7. Черничко С.Ф. Державний борг України: тенденції та ризики / С.Ф. Черничко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. — Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2013. — Том 14. — № 1. — С. 355—360.

8. Куксенкова О.О. Зовнішній борг України: проблеми та шляхи їх вирішення. / О.О. Куксенкова / Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ, Серія: Економічні науки — 2014. — № 6. — С. 237—246.

9. Маркс К. Капітал. Т. 1 // Маркс К., Енгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — Т. 23. — 907 с.

References:

1. Krush, P.V. and Aleksieiev, V.B. (2010), Hroshi ta kredyt [Money and Credit], Tsentri uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

2. Rozhko, O.D. (2003), "Public debt in the economic growth", vol. 1. pp. 82—87.

3. Vakhnenko, T.P. (2000), Derzhavnyj borh Ukrainy ta yoho ekonomichni naslidky [Public debt of Ukraine and its economic consequences], Al'terpres, Kyiv, Ukraine.

4. Kalytchuk, V.M. (2006), Vplyv derzhanoho borhu na ekonomichne stanovysche v Ukraini [Effect of state debt in the economic situation in Ukraine], Kyiv, Ukraine.

5. Makkonell, K.R. and Briu, S.L. (2000), Ekonomyks: pryntsyipy, problemy y polytyka [Economics: Principles, Problems and Policies], KhaHar, Kyiv, Ukraine.

6. Vakhnenko, T. P. (2009), "Features of the formation of public debt management and its components during the financial crisis", Finansy Ukrainy, vol. 6, pp. 14—28.

7. Chernychko, S. F. (2013), "The public debt of Ukraine: Trends and Risks", Ekonomichnyj analiz : zb. nauk. prats' / Ternopil's'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet, vol. 14, no 1, pp. 355—360.

8. Kuxenkova, O.O. (2014), "External debt of Ukraine: problems and solutions", Molodizhnyj naukovyj visnyk UABS NBU Serii: Ekonomichni nauky, vol. 6, pp. 237—246.

9. Marks, K. (1951), Kapytal [Capital], 2d ed., Hсударstvennoe yzdatel'stvo polytycheskoj lyteratury, Moscow, USSR.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2014 р.